

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Josefin Åkerberg

Förvirring kring tillfällig sinnesförvirring

*En analys av Vanföreställningens tillämpning i efterföljande
tingsrättspraxis skärskådat av kritik*

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet

15 högskolepoäng

Handledare: Andreas Anderberg

Termin: HT22

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
1 INLEDNING	4
1.1 BAKGRUND	4
1.2 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNING	6
1.3 METOD OCH MATERIAL	7
1.4 AVGRÄNSNINGAR	8
1.5 DISPOSITION	9
2 VANFÖRESTÄLLNINGEN	10
2.1 OMSTÄNDIGHETERNA I MÅLET	10
2.2 HÖGSTA DOMSTOLENS PRÖVNING	11
2.2.1 RÄTTSLIGA UTGÅNGSPUNKTER	11
2.2.2 BEDÖMNINGEN I DETTA FALL	13
3 KRITIK AVSEENDE NUVARANDE ORDNING	15
3.1 PRINCIPER	15
3.2 SKULDPRÖVNING	16
3.3 UNDERSÖKNINGAR AV PSYKET	17
4 EMPIRISKSTUDIE: TINGSRÄTTSSDOMAR	19
4.1 FÄLLANDE DOMAR	19
4.2 FRIANDE DOMAR	22
5 ANALYS OCH SLUTSATS	25
5.1 TILLÄMPNING AV VANFÖRESTÄLLNINGEN	25
5.2 KRITIK KRING SKULDPRÖVNINGEN	27
5.3 SAMMANFATTANDE SLUTSATSER	29
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	31
BILAGA A	34

Summary

Sweden lacks a requirement of accountability for criminal liability.

Accountability can also be referred to as the ability to take responsibility, which is already assumed in the assessment of guilt. Instead, the assessment of criminal intent is made in the same way for mentally disturbed as for mentally sane offenders. However, in the assessment of intent, there is a general requirement for awareness, which is specified in the Supreme Court's case *Vanföreställningen*. In the case the court explains that the prosecuted must have a sufficient degree of awareness. By studying subsequent district court judgments, the application of the decision and the criticism that has been directed at the Swedish system regarding the assessment of guilt has been assessed.

The courts frequently refer to *Vanföreställningen* making it clear that it as a precedent has had a substantial impact on the application of law. Furthermore, the district courts attach great importance to the defendant's memory of the circumstances and the people involved. The courts aims to strictly adhere to *Vanföreställningen* by not considering it sufficient that the defendant has interpreted the criminal act incorrectly.

The critics of the Swedish regulation believes that the system violates the principle of guilt and principle of conformity. In the legal literature, the requirement of awareness has also been described as a multifaceted and elusive concept that is interpreted as a condition. The evidence therefore seems to be largely based on psychological investigations which can be problematic and the threshold is furthermore low in relation to accountability.

If the awareness requirement is found to be met, a normal assessment of intent must be made, but it has been feared that the assessment will be less accurate after the prosecuted is deemed to be sufficiently aware. The districts courts do not clearly justify their intent assessments, which can confirm the criticism. Furthermore, the district courts' focus on awareness of the act and not on whether the person was responsible for his actions results in Sweden continuing to violate the principle of guilt and the principle of conformity.

Sammanfattning

Sverige saknar ett tillräknelighetskrav för bedömningen av straffansvar. Tillräknelighet kan även benämnas som ansvarsförmåga vilket redan förutsätts i bedömning enligt svenskrätt vilket har kritiserats i fall med psykiskt störda lagöverträdare då skuld kan ifrågasättas. Istället ska uppsåtsbedömningen göras som vanligt när den tilltalade har en tillfällig sinnesförvirring. I uppsåtsbedömningen anses det dock finnas ett allmänt krav på medvetenhet som preciseras i Högsta Domstolens (HD) fall Vanföreställningen. I fallet förklarar HD att i tillräcklig grad medveten ligger även ett visst mått av basal grundförståelse. Genom att studera efterföljande tingsrättsdomar har denna uppsats granskat tillämpningen av avgörandet samt bedömt den kritik som har riktats mot det svenska systemet gällande skuldprövningen.

Av granskningen av tingsrättsdomarna framgår det tydligt att Vanföreställningen haft ett påtagligt prejudikatvärde då det hänvisas till i hög grad. Vidare fäster tingsrätterna stor vikt vid den tilltalades minne av omständigheterna och människorna involverade i den. Det har inte ansetts tillräckligt att personen har tolkat gärningstillfället felaktigt vilket följer av Vanföreställningen.

Kritikerna menar dels att den svenska regleringen bryter mot skuld- och konformitetsprincipen. I doktrinen har vidare medvetenhetskravet beskrivits som ett mångfacetterat och svårfångat begrepp som tolkas som ett tillstånd. Kravet på detta tillstånd har ansetts vara lågt ställt i förhållande till straffansvar och i stort grundat på de psykologiska utredningarna som kan vara problematiska. Vid konstaterade av uppfyllt medvetenhetskrav ska sedan en vanlig uppsåtsbedömning göras men i doktrinen har det befarats att bedömningen blir mindre noggrant efter att en person med en tillfällig sinnesförvirring bedöms vara tillräckligt medveten för straffansvar. En genomgång av domskälen visar tingsrätterna inte tydligt motiverar sina uppsåtsbedömningar vilket befäster kritiken. Vidare gör tingsrätternas fokus på medvetenhet för gärningen och inte om personen har rätt för sitt agerande att Sverige fortsatt bryter mot skuldprincipen och konformitetsprincipen.

Förkortningar

BrB	Brottsbalken (1962:700).
BRÅ	Brottsförebyggande rådet.
HD	Högsta domstolen.
JP	Juridisk publikation.
JT	Juridisk tidskrift.
kap.	Kapitel.
NJA	Nytt juridiskt arkiv.
Prop.	Proposition.
RB	Rättegångsbalken (1942:740).
SL	1864 års strafflag.
SOU	Statens offentliga utredningar.

1 INLEDNING

Den allmänna bilden av brott är ofta att gärningspersonen har begått den aktuella gärningen med vett och vilja. Hur blir det i fall då vett saknas helt eller delvis och möjligen vilja också? Särskilt i ett straffrättssystem som kritiserats i decennier för att inte ta tillräcklig höjd för dessa situationer. Där skuld och därmed klander påstås utdömas trots att gärningspersonen inte kunnat rå för sitt agerande. Till råga på allt gäller det ett icke lagreglerat område som lämnats till domstol för att ge vägledning i rättstillämpningen.

Detta inledande kapitel ägnas huvudsakligen åt att beskriva bakgrunden till uppsatsen samt dess syfte, frågeställningar, angreppssätt och material.

1.1 Bakgrund

Ett brott är enligt 1 kap 1 § Brottsbalk (1962:700) (BrB) en straffbelagd gärning. Denna definition är dock inte tillräcklig då brottsrekvisiten för otillåten gärning och personligt ansvar också måste vara uppfyllda.¹

Den otillåtna gärningen består av brottsbeskrivningsenlighet och avsaknad av rättfärdigande omständigheter. Brottsbeskrivningen för misshandel återfinns i 3 kap. 5 § BrB och grov samt synnerligen grov misshandel i 3 kap. 6 § BrB.²

Det personliga ansvaret innefattar subjektiv täckning av brottsbeskrivningen samt avsaknad av ursäktande omständigheter.³ Personligt ansvar kan även benämnas som skuld vilket innebär att gärningen är begången med uppsåt eller av oaktsamhet, se 1 kap. 2 § första stycket.

---

¹ Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 58 f. och 66; Cavallin (1999) s. 47 f.; Bennet (2020) s. 53 f.

² Wennberg, Trost & Johansson (2021), kommentaren till 3 kap. 5 § BrB och 3 kap. 6 § BrB.

³ Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 58 f. och 66.

BrB.⁴ Misshandel är ett uppsåtsbrott och det måste finnas en överrensstämmelse mellan uppsåt och den faktiska otillåtna gärningen.⁵

För att någon ska ha begått ett brott och följaktligen straffas för det förutsätts att den tilltalade har *ansvarsförmåga* eller *tillräknelighet*⁶ vilket kan sägas utgöra ett förstadium till personligt ansvar. Flertalet straffrättssystem har en tydlig undantagsregel för personer med bristande ansvarsförmåga som saknar förmåga att förstå eller kontrollera sitt handlande.⁷ I föregångaren till brottsbalken var tillfällig sinnesförvirring, som inte var självförvållad, en av grunderna till att en person bedömdes vara otillräknelig och därmed inte kunde åläggas skuld⁸. När brottsbalken trädde i kraft ändrades den subjektiva bedömning till en bedömning av uppsåt eller oaktsamhet, och inte ansvarsförmåga. Sverige har dock ett fängelseförbud för psykiskt störda lagöverträdare som bedöms i påföljdsledet se 30 kap. 6 § BrB. Det omfattar främst tillstånd av varaktig förvirrings- och sjukdomstillstånd.⁹

För självförvållat rus togs 1 kap. 2 § andra stycket BrB in, men tillfällig sinnesförvirring som uppkommit utan egen skuld regleras inte i brottsbalken. Lagrådet och departementschefen ansåg att de fall av höggradiga omtöckningstillstånd som varit fria från ansvar på grund av tillfällig sinnesförvirring enligt strafflagen fortsatt skulle vara fria men på grund av bristande uppsåt.¹⁰ Uttalande har tolkats som att det skulle finnas en oskriven ansvarsfrihetsgrund gällande tillfällig sinnesförvirring.¹¹

Tillfällig sinnesförvirring anses generellt avse ett tillstånd då en person inte är i sina sinnes fulla bruk orsakad av exempelvis uppvaknande ur sömn eller

---

⁴ Ibid s. 48-59 och 269.

⁵ Wennberg, Trost & Johansson (2021), kommentaren till 3 kap. 5 §; Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 270.

⁶ Begreppen kan användas synonymt.

⁷ Bennet (2020) s. 15.

⁸ Se 5 kap. 5 § andra stycket strafflagen, SL.

⁹ Strahl (1976) s. 73.

¹⁰ Bennet (2020) s. 198 f. och s. 207 f.; Strahl (1976) s. 76 f.; Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 370 ff.

¹¹ Prop. 1993/94:130 s. 49 f.; SOU 1988:7 s. 161; Strahl (1976) s. 94 f.; Jareborg (1969) s. 353 f.; Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. s. 370 ff.; SOU 1996:185, del 1, s. 558 ff.; Borgeke, Månsson (2019) s. 647 ff.

narkos eller omtöckning på grund av medicinering. En tillfällig sinnesförvirring av allvarlig grad kan utgöra en *allvarlig psykisk störning*. Allvarlig psykisk störning benämns oftast tillstånd av psykotisk karaktär som präglas av vanföreställningar, störd realitetsvärdering, hallucinationer och förvirring.

I mars 2020 kom HD med avgörandet Vanföreställningen¹² där de tog ställning kring hur bedömningen bör göras gällande tillfällig sinnesförvirring. Avgörandet är grunden för min kandidatuppsats då jag kommer undersöka de efterföljande tingsrättsdomarna. Eftersom tillfällig sinnesförvirring inte regleras i brottsbalken är det ett intressant ämne att utforska genom studier av domstolsavgöranden, särskilt i ljuset av kritiken kring det svenska systemet.

1.2 Syfte och frågeställning

Uppsatsens syfte är att utreda i vilken grad Högsta domstolens fall Vanföreställningen tillämpas i misshandelsmål av tingsrätterna. Ambitionen är sedan att granska denna rättstillämpning i ljuset av kritiken kring skuldprövningen i mål om tillfällig sinnesförvirring.

Med utgångspunkt i syftet struktureras analysen utifrån två konkret frågeställning:

1. Hur tillämpas 'Vanföreställningen' i efterföljande tingsrättspraxis i liknande mål?
2. Föreligger den problematik som kritikerna lyfter avseende skuldprövningen i efterföljande tingsrättspraxis?

---

¹² NJA 2020 s. 169. Fallet kommer att benämnas som Vanföreställningen.

1.3 Metod och material

För att möjliggöra en fördjupad analys kring rättstillämpningen samt kritikernas syn på rättsläget och rättstillämpningen har två metodologiska sätt använts: Rättsdogmatisk metod samt empirisk studie.

Rättsdogmatisk metod har använts vid framställningen av Vanföreställningen samt kritiken kring den svenska modellen. Allmänt accepterade rättskällor – lag, förarbeten, rättspraxis och doktrin – har använts i varierande utsträckning. Källorna har jämförts och tolkats med utgångspunkt i rättskälleläran för att identifiera läget.¹³

Genom en empirisk studie granskade jag sedan avgöranden som gäller misshandel vid tillfällig sinnesförvirring från tingsrätterna. Detta i syfte att utreda hur Vanföreställningen tillämpas samt hur det ställer sig till kritiken kring skuldprövningen i den svenska modellen.

Jag valde att inrikta studien till tingsrättsavgöranden av flera skäl. Dels då problem av praktisk betydelse åskådliggörs vid tillämpning av gällande rätt. Sandgren skiljer här mellan gällande rätt i sedvanlig mening och gällande rätt i faktisk mening. Med det förstnämnda åsyftas det som fastställs genom rättsdogmatisk metod medan det sistnämnda den rätt som tillämpas i första instans. Det vill säga, skillnaden mellan de allmänt accepterade rättskällorna och den faktiska tillämpningen synliggörs genom en empirisk studie.¹⁴

Det har gått drygt tre år sedan HD tog ställning gällande tillfällig sinnesförvirring i Vanföreställningen. Därav ansåg jag att det var lämpligast att se till efterföljande tingsrättsavgöranden då det är ett snävt område och inte tillräckligt många fall har gått upp till hovrätt för att göra en rättsvetenskaplig studie. Det krävs ett brett material för att tillgodose ambitionen att identifiera tillämpning av Vanföreställningen i underrätt

---

¹³ Kleineman (2018) s. 21.

¹⁴ Sandgren (1995/96) s. 732 och 1040.

varför tingsrättsavgöranden var bättre lämpats. Cavallin menar även i sin avhandling innehållande tingsrättspraxis att tingsrättsdomar kan identifiera mönster vilka sedan kan användas som ett tolkningsunderlag för överrättspraxis.¹⁵ Min bedömning är att samma representativa bild inte vore möjligt genom att granska hovrättsdomar.

Genomförandet av den empiriska studien har vidare gått till så att jag har använt mig av databasen Infotorg. För uppfyllande av syftet samlade jag in ett representativt urval av tingsrättsdomar genom diverse kombinationer av sökord i databasen. Det gäller välvägda sökord som syftade till att precisera urvalet.¹⁶ Jag har utgått från de domar som har kommit upp vid dessa sökningar och sedan uteslutit fall som inte har handlat om misshandel, tillfällig sinnesförvirring eller ej självvållade incidenter. Återstående 30 domar har jag sedan granskat. Hänsyn har tagits till frekvensen och mängden av olika variabler¹⁷ som redovisas och åskådliggör likheter och skillnader mellan och inom fällande respektive friande domar.

1.4 Avgränsningar

Då Vanföreställningen kretsar kring *ej självvållad tillfällig sinnesförvirring* som vidare är oreglerat i svensk rätt är detta särskilt intressant att utreda.

Kritiken kring skuldprövningen gäller också främst dessa mål då de ses som mindre klandervärda och åskådliggör problematiken och således grunden till kritiken för den svenska modellen.

Därtill avgränsas den empiriska studien till brottstypen *misshandel* inklusive de olika gradindelningarna. Detta görs för att en tydligare utredning kring hur Vanföreställningen tillämpas i tingsrättsavgöranden ska vara möjlig.

Eftersom det gäller samma brottstyp och följaktligen samma

---

¹⁵ Cavallin (1999) s. 20.

¹⁶ Sökningen gjordes mot tingsrättsdomar i brottmål från 2020 till december 2022 med sökorden: tillfällig sinnesförvirring, NJA 2020 s. 169, misshandel + sinnesförvirring samt misshandel + medvetenhet.

¹⁷ Fällande eller friande? Tilltalads invändning och vad minns denne av händelsen? Tas den tilltalades psykiska tillstånd i beaktande i bedömningen av skuld? Finns hänvisning till Vanföreställningen? Finns en utförlig bedömning av medvetenhetsgraden? Vad tar rätten fasta på i medvetenhetsbedömningen? Finns en uppsåtsprövning och i sådana fall av vilken grad? Har en rättspsykiatrisk undersökning gjorts?

brottsbeskrivning och subjektiva täckning är det mest lämpat för framställningens syfte.

1.5 Disposition

Uppsatsens andra kapitel innehåller en djupgående redogörelse av Högsta domstolens fall Vanföreställningen. Det redogörs för sakomständigheter samt HD:s domskäl.

Det tredje kapitlet behandlar kritiken mot den svenska modellen för tillfällig sinnesförvirring rörande skuldbedömningen. I samband med detta kommer jag även att redogöra för allmänna straffrättsliga principer som mycket av kritiken bygger på.

Uppsatsens fjärde kapitel presenteras den empiriska studien av tingsrättsdomar. Kapitlet delas upp i fällande respektive friande domar där resultatet av studien presenteras.

I uppsatsen avslutande kapitel integreras den rättsdogmatiska delen med resultatet av den empiriska studien. Jag utreder tingsrätternas tillämpning av Vanföreställningen och ser hur detta ställer sig till kritiken kring den svenska modellen avseende skuldprövningen.

2 VANFÖRESTÄLLNINGEN

2.1 Omständigheterna i målet

Händelsen utspelar sig i början av 2019. Mamman vaknade mitt i natten av att gärningspersonen, hennes 27-åriga son, skrek ”vik hädan Satan” samt ”jag skall döda dig din djävul”. Sonen kastade sig naken över henne och tryckte ner henne. Mamman försökte försvara sig och bet honom i armen, vilket gjorde att 27-åringen släppte taget och kastade sig ut genom ett fönster. Fallet mot marken och det krossade glaset orsakar flera blödande sår. Han tog sig sedan in i ett närliggande hus där han togs om hand av polisen. I ambulansen till sjukhuset sa han till polismännen att han hade försökt döda sin mamma då hon var besatt av djävulen. Polisen uppgav även uppgett att mannen påstod sig vara ”Guds son” eller ”Guds barn”.¹⁸ I förhör berättade mamman hur det inte gick att få kontakt med sonen, att han var helt personlighetsfrämmande samt att han skrikit att han skulle döda henne.¹⁹

27-åringen mindes inte händelsen utan hävdade först att det var någon annan som anföll dem, men accepterade efter ett tag att det var han själv. Sonen genomgick en psykologiskundersökning som visade att han har fått en akut psykos som givit honom en förvrängd verklighetsuppfattning. Han hade varit mycket stressad över sin arbetssituation men har aldrig fått en akut psykos av likande slag tidigare. Blodprov visade att han varken var påverkad av alkohol eller narkotika.²⁰

Mannen förnekade gärningen i första hand, i andra hand bestred han ansvar under åberopande av bristande uppsåt och i tredje hand att han inte kunde hållas straffrättsligt ansvarig då han drabbades av en tillfällig sinnesförvirring.²¹

---

¹⁸ B 551-19.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid.

²¹ B 551-19; B 2086-19; NJA 2020 s. 169.

2.2 Högsta domstolens prövning

Gärningspersonen blev dömd till misshandel i både tingsrätten och hovrätten och överklagade således domen till Högsta domstolen. I mars 2020 valde HD att huvudsakligen ta upp två frågor till prövning: kravet på medvetenhet samt huruvida det finns en oskriven ansvarsfrihetsgrund vid tillfällig sinnesförvirring.²²

2.2.1 Rättsliga utgångspunkter

Angående frågan om en oskriven ansvarsfrihetsgrund drog HD slutsatsen att det inte finns tillräckligt stöd att utläsa eller utveckla en sådan. HD skriver att det enbart är uppsåtsprövningen som används för att avgränsa det straffrättsliga ansvaret. Frågan om ansvarsfrihet vid tillfällig sinnesförvirring ska därför ske genom uppsåtsprövning och särskilt medvetenhetskravet. Återinförandet av tillräknelighet anser domstolen är en fråga för lagstiftaren.²³

Även om en vanlig uppsåtsprövning ska göras noterar HD att denna prövning kan vara särskilt svår i fall den psykiska störningen är allvarlig. Svårigheterna har dock inte ansetts motivera några avsteg från hur uppsåtsprövningen normalt genomförs. Således ska uppsåtskravet i princip uppfattas på samma sätt för kategorin psykiskt störda lagöverträdare, som beträffande andra lagöverträdare.²⁴ HD anger att ”Principen har ansetts vara att uppsåt inte föreligger om en person utan den psykiska störningen, men med samma föreställning om sakförhållandena, inte skulle ha bedömts ha haft uppsåt”.²⁵

HD anger att i uppsåtsrekvisitet ligger ett allmänt krav på medvetenhet. För att uppsåt ska kunna föreligga måste gärningspersonen ha varit i ett sådant

---

²² Bennet (2020/2021) s. 193; NJA 2020 s. 169.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

²⁵ NJA 2020 s. 169 p. 17; Bennet (2020/2021) s. 194.

tillstånd att uppsåtsrekvisitet kan vara uppfyllt. HD förklarar att medvetenhetskravet får en särskild betydelse när gärningspersonen lider av en allvarlig psykisk störning i form av akut psykos med bristande verklighetsuppfattningar eller något annat motsvarande höggradigt förvirrings- och omtöckningstillstånd. Om gärningspersonen har varit allt för omtöcknad, d.v.s. dennes medvetande har varit grumlat, föreligger således inte uppsåt i straffrättslig mening. HD skiljer här uttryckligen bristande medvetande från ofrivilliga handlingar såsom reflexrörelser och andra handlingar där medvetandet har varit helt fränkopplat som i stället kategoriseras som brist på brottets objektiva sida (bristande gärningskontroll). Detta utgör i viss mån en precisering i relation till tidigare praxis då det görs en avgränsning mot objektiva förutsättningar för otillåten gärning. HD gör en gränsdragning mellan situationer där medvetandet har varit helt fränkopplat och situationer där den tilltalade har varit allt för omtöcknad och därför haft grumlat medvetande. Det sistnämnda ses till vid prövningen om personligt ansvar.²⁶

I tidigare praxis har medvetenhetskravet formulerats som att den tilltalade ska ha varit i *tillräcklig grad medveten* om sitt handlande.²⁷ Att ha varit i någon grad medveten om att ha utfört ett visst handlande innebär i aktuellt mål enligt HD även att den tilltalade ”måste ha ett *visst mått av basal grundförståelse* av det sammanhang och den omgivning där gärningen företas”²⁸. HD förtydligar även ytterligare genom att klargöra att ”*Endast höggradiga förvirrings- och omtöckningstillstånd* som tar sig uttryck i ett *grumlat medvetande* kan medföra att uppsåt inte föreligger. Det förhållandet att gärningsmannen på grund av en psykisk störning har en helt felaktig uppfattning om motivbilden eller andra bakomliggande förhållanden hindrar inte att medvetenhetskravet är uppfyllt”²⁹.

---

²⁶ Bennet (2020/2021) s. 194 f.; NJA 2020 s. 169 p. 14 med hänvisning till Strahl (1976) s. 91 ff.; SOU 1996:185, del 1, s. 504 f.

²⁷ Jfr. NJA 1968 s. 471 och NJA 1969 s. 401

²⁸ NJA 2020 s. 169 p. 15 min kursivering.

²⁹ NJA 2020 s. 169 p. 15 min kursivering.

HD bekräftar även att formuleringen om basal grundförståelse onekligen ligger mycket nära fängelseförbudets definition av att sakna insikt i gärningens innebörd enligt 30 kap. 6 § andra stycket BrB. Rekvisitet innebär enligt propositionen att gärningspersonen i avsevärd grad har brustit i sin bedömning av och föreställning om situationen i vilken gärningen begåtts. Som exempel anges situationer då den tilltalade ”till följd av akut psykos eller motsvarande tillstånd har haft en bristande realitetsvärdering av typen vanföreställning eller konfusion (förvirring eller medvetandegrubling) som varit avgörande för hans eller hennes förståelse av gärningen”³⁰. HD anför att bristande uppsåt till följd av grublat medvetande endast kommer att aktualiseras i ett fåtal fall och endast för en begränsad del av de lagöverträdare som träffas av ovannämnda fängelseförbud.³¹

2.2.2 Bedömningen i detta fall

Frågan som HD hade att ta ställning till var således om gärningspersonen vid tillfället var i tillräckligt medveten om sitt handlande för att uppsåt kunde föreligga.³² I domen lyfts det rättspsykiatriska utlåtandet där det framgår att gärningspersonen i gärningsögonblicket befann sig i ett psykotiskt tillstånd med förvrängd verklighetsuppfattning och att agerandet framställt som svårbegripligt, desorganiserat och inte helt ändamålsenligt. Till följd av sin psykotiskt grublande verklighetsuppfattning hade han en i betydande grad nedsatt insiktsförmåga i gärningens natur.³³

Gärningspersonens uppfattningar om att hans mamma skulle vara djävulen, det religiösa språkbruket samt hur hans beteende beskrivits som helt personlighetsfrämmande och obegripligt diskuteras i domskälen. Särskilt lyfts även hur mamman försökt få kontakt med honom samt hur andra vittnen har beskrivit honom som avtrubbad och apatisk.³⁴

---

³⁰ Prop. 2007/08:97 s. 40.

³¹ NJA 2020 s. 169 p. 16; Bennet (2020/2021) s. 195.

³² NJA 2020 s. 169 p. 1.

³³ NJA 2020 s. 169 p. 22.

³⁴ Bennet (2020/2021) s. 195 f.

Gärningspersonens tillstånd beskrivs vidare som ett höggradigt förvirrings- och omtöckningstillstånd där hans medvetande har varit påtagligt grumlat och hans verklighetsuppfattning har varit helt snedvridet. Han har alltså inte haft basal grundförståelse av det sammanhang och den omgivning där gärningen företogs. Därmed ansåg HD att kravet om medvetenhet inte var uppfyllt och den tilltalade friades från ansvar på grund av bristande uppsåt.³⁵

---

³⁵ NJA 2020 s. 169 p. 24.

3 KRITIK AVSEENDE NUVARANDE ORDNING

3.1 Principer

Avskaffandet av tillräknelighetskravet har beskrivits som ett förhastat beslut som inte lämnar utrymme åt de som inte kan förstå eller kontrollera sitt handlande. Det råder konsensus om att medvetenhet är ett för lågt ställt krav som i kombination med andra principiella och praktiska problem sätter krav på omfattande förändringar.³⁶

På ett principiellt plan har systemet ansetts oförenlighet med skuld- och konformitetsprincipen.³⁷ Av skuldprincipen följer att alla brott förutsätter att gärningspersonen i något avseende har ådagalagt skuld. Det innebär att endast den som vid gärningstillfället kunde rå över sin gärning får fällas till ansvar. Detta kan härledas från den så kallade konformitetsprincipen. Enligt konformitetsprincipen bör inte en person anses ansvarig för ett brott om hon inte kunde rätta sig efter lagen. Principen utgör grunden för uppställandet av skuld. I doktrinen har en gärningspersons psykiskt störning tagits upp som exempel på när personen inte kan rätta sig efter lagen. Detta till trots har det ansetts att domstol ibland håller personerna ansvariga trots att de inte kunde agera annorlunda.³⁸ Frånvaro av förmåga att kunna följa lagen implicerar att gärningspersonen saknar förmåga till kontroll över sitt beteende och därför bör kunna ursäktas för sitt handlande. En sådan bristande förmåga kan föreligga om gärningen är i egentlig mening ofrivillig eller om gärningspersonen omöjligt kan utföra en viss i lagen påbjuden aktivitet på grund av bristande styrka, kunskap eller skicklighet. Grundtanken bakom tillräknelighetsläran är att även situationer när någons sinnestillstånd är sådant att förmågan att förstå och bedöma gärningens innebörd eller förmågan till handlingskontroll är väsentligt påverkad bör tillmätas

---

³⁶ Bennet (2020) s. 92; Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 41.

³⁷ Se t.ex. prop. 2007/08:97 s. 15.

³⁸ Asp, Ulväng & Jareborg (2013) s. 48 f. och s. 269 ff.

betydelse som en ursäktande omständighet. Problemet är hur det svenska rättssystemet förutsätter ansvarsförmåga utan undantag.³⁹

3.2 Skuldprövning

Det har uttryckts att skuldprövningen i fall rörande psykiskt störda lagöverträdare är mer svårbedömt. Det finns även farhågor att uppsåtsbedömningar i fall där den tilltalade har en allvarlig psykisk störning görs mindre noggrant, vilket också har visst stöd i rättsvetenskaplig forskning.⁴⁰

Bennet beskriver medvetenhetsbegreppet som ett mångfacetterat och svårfångat begrepp som inte helt enkelt låter sig definieras rättsdogmatiskt. Det noteras en förändring av begreppet över tid där olika teman har gjort sig aktuella och påverkat graden av begreppet. Medvetenhetsbegreppet beskrivs emellertid alltjämt som lägre ställt än tillräknelighet. I Vanföreställningen tolkar Bennet medvetenhet som ett tillstånd, sådan basal grundförståelse, och inte en föreställning. Det vill säga, den rättsliga prövningen gäller den tilltalades tillstånd snarare än innehållet i den tilltalades vanföreställningar. Detta i kombination med förhållandet mellan medvetenhet och insiktsförmåga enligt fängelseförbudet (som gäller innehållet) förklarar Bennet ger intrycket av att HD etablerar ett krav på att den tilltalades sinnestillstånd måste uppnå en miniminivå av normalitet i straffrättslig mening, närmast som ett slags tillräknelighetskrav 'light'. Detta kan dock ställa till med problem vilket redogörs för nedan.⁴¹

Om den tilltalade sedan ansetts ha varit i tillräcklig grad medveten ska skuldprövningen göras på vanligt sätt. Således är det en två-stegs-bedömning. I bedömningen om medvetenhet ska alltså rätten ta fasta på om personen hade tillräckligt straffrättsligt relevanta föreställningar för att anses vara medveten medan bedömningen av uppsåt gäller innehållet i den

---

³⁹ SOU 2002:3 s. 231 ff.

⁴⁰ Bennet (2020) s. 92 och t.ex. SOU 1996:185 s. 504; SOU 2002:3 s. 235 ff.; SOU 2012:17 s. 526 ff.

⁴¹ Bennet (2020) kapitel 3.2

tilltalades föreställningar. Bennet betonar dock att detta är hennes tolkning och det lyfts i denna uppsats för att ge en bättre förståelse för begreppet.⁴²

Det svenska skuldbegreppet i övrigt bygger på en subjektiv utgångspunkt i gärningspersonens mentala och psykologiska förståelse, inställning och attityd vid gärningen. För att hantera svårigheterna med att bevisa den subjektiva inställningen och attityden betonas hur de subjektiva elementen kommer till uttryck genom gärningen. Bevisning gällande uppsåt rör huvudsakligen hur den tilltalade agerat vid och i anslutning till gärningen. Med detta synsätt är skulden starkt begränsad till det som kommer i uttryck genom gärningen. Doktrin uttrycker hur gärningen inte utgör bevis för skuld, utan konstruerar skulden. En följd av detta är att vid skuldprövningen måste rätten utgå från innehållet i den tilltalades föreställningar om gärningen, oavsett om de utgör psykotiska vanföreställningar eller har sin grund i en rationell verklighetsuppfattning. I fall där den tilltalade är psykotisk kan personens vilja, handlingsskäl eller motiv oftast inte enbart utläsas ur gärningen. Det sätts bland annat höga krav på underlaget från den rättspsykiatriska bedömningen vilket sig kan vara problematiskt (framkommer nedan).⁴³

3.3 Undersökningar av psyket

Kritik har även lyfts mot de rättspsykiatriska utlåtande som ligger till grund för skuldprövningen då rätten inte formellt kan fråga om en utredning gällande den tilltalades medvetenhet. Därtill har det ansetts att avsaknaden av gemensam begreppsbildning och utgångspunkter ökar risken för feltolkningar. Uppsåt är trots allt ett juridiskt renodlat begrepp som rättspsykiatrin inte alltid har kompetens att bedöma. Därtill kan psykiatrin inte alltid ge tydliga svar trots att straffrätten kräver sådana. Psykiatriska slutsatser presenteras sällan med den grad av säkerhet som skulle motsvara bortom rimligt tvivel. I påföljdsledet är slutsatserna i högre grad överförbara då kravet är lägre ställt vilket motiveras av vårdbehovet. Om slutsatser eller

---

⁴² Ibid.

⁴³ Bennet (2020) s. 99 ff.

argument som gäller insiktsförmåga emellertid överförs till skuldprövningen innebär det dock att en bedömning som görs i ett sammanhang där graden av säkerhet är lägre överförs till sammanhang där skuld ska visas bortom rimligt tvivel. En rättspsykiatrisk slutsats måste därmed värderas på ett annat sätt om det tillmäts betydelse i skuldprövningen.⁴⁴

Ett rättspsykiatriskt utlåtande gäller framför allt påföljdsbedömningen där den centrala frågan är om den tilltalade kan dömas till rättspsykiatrisk vård eller fängelse. Den bedömning som görs är om den tilltalade till följd av en allvarlig psykiska störning saknat insiktsförmåga vilket kan jämföras med tillräknelighet. Till följd av principerna om fri bevisprövning kan emellertid det som sägs i ett rättspsykiatriskt utlåtande användas som underlag även i skuldprövningen. Även om skuldfrågan inte uttryckligen omfattas av det rättspsykiatriska uppdraget som beskrivs i lagen, ger dock förarbeten och lagkommentarer uttryck för en förväntan om att det rättspsykiatriska utlåtande bidrar till underlaget för skuldprövningen. Samtidigt står det att skuldfrågan ska vara klarlagd innan rättspsykiatriskt utlåtande genomförs samt att undersökningen även kan ge underlag för domstolens bedömning av straffrättsligt ansvar i subjektivt avseende. Således finns inget klart svar i dessa kontradiktoriska uttalanden om utlåtande får beaktas i skuldbedömningen. Men klart är i alla fall allt det ska vara klart att objektiva rekvisiten ska vara uppfyllda samt att det inte går att inhämta yttranden enbart i syfte att få underlag för skuldprövningen.⁴⁵

---

⁴⁴ Bennet (2020) s. 201 f.; SOU 2012:17 s. 534 f.

⁴⁵ Bennet (2020) s. 105; Prop. 1990/91:58 s. 502

4 EMPIRISKSTUDIE: TINGSRÄTTSSDOMAR

4.1 Fällande domar

I 23 av 30 tingsrättsdomar (cirka 76% av fallen) fälldes den tilltalade. I jämförelse låg den generella fällandegraden i misshandelsmål från år 2015 till år 2020 enligt Brottsförebyggande på lite över 70 %.⁴⁶

Den tilltalade bestrider ansvar i 22 av de 23 fällande domarna. Främsta grunden är avsaknad eller bristande uppsåt på grund av psykotiskt eller förvirrat tillstånd. Det rör sig om fall om psykos, epileptiskt anfall, delirium tremens, abstinens, stress eller allvarlig psykisk störning.

I 14 av de fällande domarna gjordes någon typ av psykisk undersökning av den tilltalades där läkare, rättspsykiatriker, psykolog eller socialutredare uttalade sig. Undersökningen visade att i sju av fallen begick den tilltade gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning och i fyra av dem *misstänkts* det ha begåtts under en allvarlig psykisk störning. I en av domarna visade personutredningen att den tilltalade inte begick gärningen under påverkan av allvarlig psykisk störning men tingsrätten ansåg att den tilltalades beteende var så pass särpräglat att någon typ av sinnesrubning måste ha funnits vid gärningen.

I fyra av de fällande domarna gjordes ingen utredning då tidigare psykisk abnormitet eller allvarliga störningar hade dokumenterats, bland annat fall av epilepsi.

I fem av de fällande domarna gjordes ingen utredning. I ett av dessa förklarade tingsrätten att trots att läkarintyg inte har inhämtats anses utredningen visa att den tilltalade haft en tillfällig sinnesförvirring med vanföreställningar och agerat på ett mycket förvirrat sätt. I fyra av dessa har det inte gjorts någon bedömning av den tilltalades psykiska tillstånd. I två av

---

⁴⁶ Brottsförebyggande rådet (2022) s. 15.

fyra anger dock tingsrätten i påföljdsbedömningen att ett förvirrat tillstånd utgör en förmildrande omständighet. I ytterligare ett av dessa fyra fall anger tingsrätten att det inte behöver utredas om det var ett fall av allvarlig psykisk störning då det gäller ringa misshandel som är ett bötesbrott, således aktualiseras inte fängelseförbudet då en sådan utredning är aktuell.

I 20 av 23 fällande domar lyftes HD:s resonemang kring tillräcklig grad av medvetenhet och samtliga domar innehöll en direkt avskrivning av HD:s precisering av medvetenhetskravet.⁴⁷ Två av dessa angav även att det utgjorde ett högt ställt krav. Övriga tre fällande domar har ingen hänvisning eller längre citat från Vanföreställningen, men en av dem innehöll en kortare medvetenhetsbedömning.⁴⁸ Resterande innehöll varken medvetenhets- eller uppsåtsbedömning. I förekommande fall har dock någon typ av psykisk undersökning av den tilltalade där det framkom att den tilltalade begick gärningen under påverkan av psykisk ohälsa, allvarlig psykiska störning respektive misstänkt allvarlig psykisk störning.

I sex av de fällande domarna angav den tilltalade att denne inte mindes händelsen överhuvudtaget. I nio domar hade den tilltalade endast fragmatiska minnesbilder. Den tilltalade minns vissa omständigheter eller har en känsla av att något hänt. I sju av de fällande domarna minns den tilltalade händelsen i olika grad, men minnet överensstämmer inte med gärningsbeskrivningen. Det har handlat om att den tilltalade upplevde sig angripen och agerat i självförsvar. Denne har varit rädd och haft föreställningar med och utan verklighetsförankring.

I samtliga fällande tingsrättsdomar har skuldprövningen varit kortare än skuldprövningen i Vanföreställningen. Två av de 23 fällande domarna innehåller inte en skuldprövning utan har endast lyft rekvisiten för otillåten gärning varav en av dem innehåller ett vittnesmål om att den tilltalade uppträdde psykotiskt. I 14 av de resterande domarna utgör avskrivningen av

---

⁴⁷ Se kapitel 2.1 baserat på NJA 2020 s. 169 p. 14-16.

⁴⁸ Domskalet är sällan så detaljerade att det framgår precis hur rätten har resonerat och allt som nämnts under huvudförhandlingen. Domen ska dock avspegla rättens bedömning varför det kan anses rimligt med utförligare domskäl.

Vanföreställningen övervägande delen av skuldprövningen sett till mängden text i domskälen. Domstolarnas resonemang kring skuldfrågan hålls väldigt kortfattat i dessa fall vilket i viss mån försvårar analysen.

Vid en genomgång av domskälen gällande skuldprövningen syns en skillnad i hur tingsrätterna motiverar tillräcklig medvetenhet hos den tilltalade. Det är några olika faktorer som har gått att utläsa och i vissa fall en kombination av flera faktorer.

I sex fall tar tingsrätten fasta på att den tilltalade minns omständigheter kring och vid händelsen. Det rör fall då den tilltalade kommer ihåg var denne befann sig, vilka andra som var på platsen och vad som föranledde den otillåtna gärningen.

I fyra domar har tingsrätten fäst vikt vid målsägandens och/eller vittnens uppfattningar och utsagor om den tilltalade. Tingsrätten förklarar att personerna har uttalat att de har uppfattat den tilltalade som medveten och att denne inte har agerat så märkligt eller svårbegripligt med bisarra och irrationella inslag. Den tilltalade ska ha agerat så som hen visste vad henne gjorde och hade talförmåga. I ett av dessa fem fall angavs motstridiga uppgifter om den tilltalade. Yttranden om att den tilltalade agerade normalt men även att denne beteende sig konstigt och troligtvis hade problem med psyket.

I två domar har tingsrätten fäst avseende vid att den tilltalade hade en bristande verklighetsuppfattning som framför allt rörde motivbilden. Den tilltalade handlade i ett visst syfte och agerandet tydde sig rationellt sett till motivet.

I en av domarna anger tingsrätten att den tilltalades agerande är svårbegripligt och frågan om denne ska anses otillräknelig lyfts. Med anledning av det rättspsykiatriska utlåtandet om att den tilltalade inte led av allvarlig psykisk störning vid gärningstillfället ansågs personligt ansvar föreligga samt likgiltighet för skadorna på målsäganden. Tingsrätten såg särskilt här till angreppets varaktighet.

I åtta domar förelåg en kombination av de ovan nämnda faktorer som tingsrätten beaktade vid bedömningen. Av dessa domar var målsägande och/eller vittnets utsagor involverade i fem av bedömningarna. Av dessa totalt 9 domar där observationer från andra personer har vägts in i skuldbedömning har psykisk utredning har visat att den tilltalade begick gärningen under allvarlig psykisk störning i tre av dessa fall, en misstänks, en epilepsi men inte utretts i fallet, två ingen undersökning, en psykisk ohälsa, psykisk störning men inte allvarlig.

Det kan även nämnas att i åtta av samtliga fällande domar har tingsrätten lyft att den psykiska undersökningen visat på nedsatt insiktsförmåga. Tingsrätten har sedan tillsynes själv dragit slutsatsen att insiktsförmåga ej helt saknas i samband med medvetenhetsbedömningen.

I fyra av samtliga fällande domar har tingsrätten efter att konstatera tillräcklig grad medvetenhet redogjort för varför den tilltalade vidare hade uppsåt till misshandel. Resterande skriver något i stil med: av utredningen framgår att den tilltalade var i tillräcklig grad medveten och agerat uppsåtligt vid utövande av våld.

4.2 Friande domar

I samtliga sju domar som är friande har den tilltalade bestridit ansvar på grund av bristande uppsåt.

I fyra av de friande domarna gjordes någon typ av psykisk undersökning av den tilltalades där läkare, rättspsykiatriker, psykolog eller socialutredare uttalade sig. Undersökningen visade att den tilltalade begick gärningen under påverkan av allvarlig psykisk störning i form av epilepsi, delirium tremens, akut och övergående psykos samt ett fall av misstänkt allvarlig psykisk störning.

I två av de friande domarna gjordes ingen utredning då tidigare psykisk abnormitet eller allvarliga störningar har dokumenterats. Det rör bland annat fall av epilepsi, vilket emellertid inte har undersökts i det enskilda fallet.

I en av de friande domarna gjordes ingen utredning. I fallet påstod sig den tilltalade ha blivit drogad vilket ett vittne bekräftade. Han testades varken direkt efter händelsen eller vid ett senare tillfälle. Detta fall särskiljer sig från de övriga då domskälen inte innehåller resonemang kring medvetenhet. Den tilltalade blev i fallet friad på grunden putativt nödvärn då denne trodde sig vara jagad av spioner. Tingsrätten fann att objektiva omständigheter kunde tala för denna inbillning, främst att polis fann honom i något som beskrevs som psykotiskt tillstånd; mycket rädd och handlade irrationellt.

I övriga sex av sju friande domar lyftes HD:s resonemang och tydliggörande kring tillräcklig grad medveten vilket innefattar visst mått av basal grundförståelse av det sammanhang och de omgivning där gärningen företas. Samtliga av dessa domar innehöll en direkt avskrivning av HD:s precisering av medvetenhetskravet⁴⁹ med följande hänvisning till målet. I anslutning till detta angav tingsrätten att åklagaren har bevisbördan för att den tilltalade var i tillräcklig grad medveten i tre av domarna.

Ett av de sex fallen innehöll mycket kort medvetenhetsbedömning. I detta mål utgick tingsrätten från den medicinska bedömningen om allvarlig psykisk störning om psykos med vanföreställningar. Underlaget var begränsat då den tilltalade inte mindes något men personer på plats vittnade om att denne gav ett förvirrat och galet intryck. Tingsrätten kom emellertid fram till att diverse utlåtanden om hennes sinnestillstånd väckte rimligt tvivel.

I tre av de friande fallen beskrevs den tilltalade som okontaktbar av målsäganden samt vittnen. Deras agerande beskrivs som irrationellt. I ett av fallen beskrevs den tilltalade som ett monster då denne i samband med epilepsianfall skadat målsäganden. I de andra två domarna har den tilltalades psykotiska tillstånd även innefattat skador på sig själv. Den ena har klätt av sig naken, visat könet och kissat på sig medan den andra också var naken men även blodig och täckt i målarfärg. Den förstnämnda har även pratat osammanhängande om Ingvar Kamprad, Säpo, Sovjet samt grovt

---

⁴⁹ NJA 2020 s. 169 p. 14-16.

sexualiserat och religiöst språk. Denne beskrivs som helt personlighetsfrämmande av bekanta och rätten kommer fram till att åklagaren inte har styrkt att den tilltalade har varit i tillräcklig grad medveten om sitt handlande. I de andra två fallen har den tilltalade ej varit talbar vilket tingsrätten fäster avseende vid. Sammantaget har tingsrätten kommit till bedömningen att den tilltalade inte var fullständigt medveten om sitt handlande.

I det näst sista friande fallet minns den tilltalade inget. De två målsäganden, varav ena är den tilltalades make, berättar dock sakligt och trovärdigt sakomständigheterna inför rätten men tillförsäkrar samtidigt att det inträffade inte ligger i den tilltalades karaktär. Det angivna har skett på grund av den allvarliga psykiska störningen som är dokumenterad sedan tidigare. Tingsrätten kommer fram till att den tilltalade hade nedsatt medvetenhet vid gärningen och friar på denna grund.

I det sista friande fallet minns den tilltalade var denne befann sig och en känsla av att känna sig hotad. Målsägande beskrev hur den tilltalade mumlade samt framstod som psykotiskt vilket också delvis fick belägg från läkarintyg som misstänker att gärningen begick under påverkan av allvarlig psykisk störning. Rätten fann att osäkerheterna kring den tilltalades föreställningar och bevekelsegrunder orsakade rimligt tvivel kring dennes medvetandegrad och friade på denna grund.

Sammantaget kan det konstateras att samtliga fall innehåller beskrivningar av målsägande och/eller vittnen som beskriver den tilltalade eller dennes beteende som abnormt. Det kan även tilläggas att ingen av de tilltalade själva minns misshandeln men har en annan motivbild än gärningsbeskrivningen. De har inte heller minns vilka personer som varit närvarande och endast två minns var de har befunnit sig.

5 ANALYS OCH SLUTSATS

5.1 Tillämpning av Vanföreställningen

I 26 av 30 fall har Vanföreställningen och HD:s resonemang lyfts i samband med skuldprövningen genom direkta avskrivningar.

Medvetenhetsbedömningen har sedan skett i ytterligare ett fall. Det står således klart att Vanföreställningen har haft ett stort prejudikatvärde på området och är central i tingsrätternas domskäl. Det blir även tydligt att tingsrätterna har som ambition att försöka lägga sig så nära HD:s praxis som möjligt.

Som framgått av kapitel 2 krävs det enligt HD för ansvarsbefriande att den tilltalade befunnit sig i ett *”höggradigt förvirrings- och omtöckningstillstånd”* med ett *”påtagligt grumlat medvetande”* och *”helt snedvriden verklighetsuppfattning”*. Den tilltalade ska också ha saknat en *”basal grundförståelse av det sammanhang och den omgivning där gärningen företogs”*⁵⁰. De beskriver sedan ett mycket förvirrat tillstånd hos den tilltalade i fallet som sätter dessa begrepp i kontext. Min uppfattning är således att HD genom Vanföreställningen har tagit ställning till hur djupgående en sinnesförvirring måste vara för *ansvarsbefriande*.

Mot bakgrund av min empiriska studie kan det observeras att tingsrätterna fäster särskilt avseende vid om den tilltalade minns omständigheter kring händelsen såsom var denne befann sig samt vilka andra som var närvarande. Den generella trenden kan sägas vara att om den tilltalade minns detta leder det troligen till en fällande dom. Detta kan ses som en bokstavstolkning av HD:s beskrivningen om basal grundförståelse av det sammanhang och den omgivning där gärningen företogs. Självklart finns undantag från denna observation såsom fallen där den tilltalades inte minns händelsen överhuvudtaget samt två friande domar där den tilltalade minns omständigheter. Det avgörande i dessa fall har bland annat varit huruvida den tilltalade har beskrivits som okontaktbar och psykotisk i kontrast till

---

⁵⁰ Citat från domskälen i Vanföreställningen, se kapitel 2.

medveten, rationell och med reaktionsförmåga. Detta kan, likväl som ovan, ses som en generell trend bland fällande respektive friande domar. Samtliga friande domar innehåller utsagor om att den tilltalade har agerat personlighetsfrämmande, psykotiskt eller på annat sätt abnormt. Det är endast en av de fällande domarna som innehåller ett likande uttalande men detta saknar medvetenhetsbedömning i övrigt. Detta kan också ses som i linje med HD:s redogörelse av medvetenhetskravet. HD tog fasta på observationer vid händelsen rörande den tilltalades tillstånd. Den tilltalade beskrevs som okontaktbar, irrationell och personlighetsfrämmande. Följaktligen kan även detta ses som något tingsrätterna tar efter.

HD uttryckte även att tillfällena då gärningspersonen ”*på grund av en psykisk störning har en helt felaktig uppfattning om motivbilden eller andra bakomliggande förhållanden*” inte hindrar att medvetenhetskravet är uppfyllt. På liknande sätt som ovan syns det i den empiriska studien att tingsrätterna tillämpar detta strikt. Samtliga fall där gärningspersonen minns gärningstillfället men uppfattat det felaktigt, framför allt att den tilltalade själv var angripen, har lett till den fällande dom. Två friande domar utgör någorlunda avvikande exempel då den tilltalade kände sig hotad, tingsrätten lade dock tyngd i att de beskrivits som psykotiska och okontaktbara.

HD tar vidare fasta på avsaknaden av normalitet i gärningspersonens handlande i Vanföreställningen. Det beskrivs som höggradigt, påtagligt och helt snedvriden. Särskilt lyfts att gärningspersonen var naken, åsamkade sig själv skador och de religiösa uttalandena. Det är särskilt två friande fall i studien där gärningspersonen, likt Vanföreställningen, blottar sig själv, skadar sig själv samt uttrycker sig grovt och personlighetsfrämmande. Detta leder mig dock till frågan om Vanföreställningen tillämpas som ett minimikrav för ansvarsfrihet eller maximalnivån för när skuld kan anses föreligger. Det är vanskligt att dra någon slutsats kring detta, särskilt då tingsrätterna är mycket kortfattade i domskälen gällande skuldprövningen, men tingsrätterna håller sig bevisligen till HD:s direktiv i ett fall där gärningspersonen agerade på ett högst särartat sätt och det resulterar i en friande dom, följaktligen föreligger endast ett konkret exempel på när

medvetenhetskravet inte nås. Slutsatsen att tingsrätterna i stort håller sig konforma trogna kan emellertid dras.⁵¹

5.2 Kritik kring skuldprövningen

Det är uppenbart så att medvetenhetskravet är lägre ställt än kravet på tillräknelighet. Av definitionerna av skuld- respektive konformitetsprincipen, särskilt lyft av kritiker till den svenska modellen, är det även klart att endast ett tillräknelighetsrekvisit uppfyller dessa principer. Tillräknelighet ställer frågan om gärningspersonen rätt för sin gärning vid tillfället medan medvetenhetskravet, tillvisso mer svårfångat, beskrivs som medvetenhet om gärningen alternativt dess sammanhang.⁵² Tydlig ambition och vilja till återinförandet av ett tillräknelighetskrav finns, men för tillfället får vi nöja oss med ett, enligt Bennet, tillräknelighetskrav 'light' genom HD:s precisering av medvetenhetskravet.⁵³

Av offentliga utredningar, praxis och doktrin framgår även att skuldprövningen är särskilt svårbedömd rörande psykiskt störda lagöverträdare. Till exempel skulle man kunna tänka sig att konsensus skulle råda i rättstillämpningen när det gäller samma typ av sinnestillstånd. Det vill säga samtliga fall av exempelvis epilepsi, delirium tremens eller akut psykos skulle bedömas lika. Så är emellertid inte fallet sett till den empiriska studien. Rätten bedömer i varje enskilt fall graden av medvetenhet samt uppsåt och drar olika slutsatser kring sinnestillstånden. Detta är i linje med att det svenska skuldbegreppet bygger på en subjektiv utgångspunkt. Uttalandet att uppsåtsbedömningen, beträffande fall som denna uppsats utreder, befaras göras mindre noggrant gör detta extra intressant. Särskilt i ljuset av att medvetenhetsbegreppet beskrivs som mångfacetterat och svårfångat.⁵⁴ Den svenska modellen förutsätter att rätten tar fasta på om gärningspersonen hade tillräckligt straffrättsligt relevanta föreställningar för att anses medveten. Samtliga källor bekräftar att detta är

---

⁵¹ Det är i synnerhet de två fallen utan medvetenhetsbedömning och det friande fallet med hänvisning till putativt nödvärn som sticker ut.

⁵² Se kapitel 2 och kapitel 3.

⁵³ Se kapitel 3.

⁵⁴ Se Bennets utredning i kapitel 3.

svårbedömt och utförliga utredningar torde krävas av rätten, samtidigt finns det visst stöd för att uppsåtsbedömningarna inte görs ordentligt. Detta ter sig kontradiktoriskt.

Mot bakgrund av det sagda ovan är det svårt att i nämnvärd grad analysera resultatet av den empiriska studien. Som nämnts under kapitel 4 utgör övervägande delen av skuldprövningen ett citat från Vanföreställningen. Tingsrätterna håller sig mycket kortfattad i domskälen vilket gör det svårt att på ett adekvat sätt ta ställning till om skuldbedömningen görs ordentligt. Oaktat kan dock en kortare skuldbedömning i domskälen förefalla som mindre utförlig. Särskilt då endast fyra av 23 fällande domar redogör för uppsåt efter att ha slagit fast medvetenhet.

Av kapitel 3 framgår även att utlåtanden om den tilltalades sinnestillstånd har en stor betydelse i den svenska modellen. Att luta sig mot dessa utlåtanden kan dock vara problematisk och riskfyllt av flera anledningar. Dels så är de utformade till att ge underlag i påföljdsledet⁵⁵ och dess del i skuldprövningen är oklar. Och dels uttalar de sig om insiktsförmåga vilket inte är detsamma som medvetenhet, utan står närmare tillräknelighet. Därtill råder högre säkerhetskrav inom straffrätten då skuld ska ställas bortom rimligt tvivel medan rättspsykiatri arbetar med andra parametrar och begrepp.

I resultatet av den empiriska studien kan det utläsas att någon form av underlag gällande den tilltalades sinnestillstånd finns i relativt hög utsträckning i samtliga fall.⁵⁶ Utredningar gällande det aktuella fallet har gjorts i samma utsträckning gällande friande respektive fällande domar.⁵⁷ Här syns således ingen markant skillnad. I vilken mån de olika utredningarna faktiskt har getts tyngd i skuldbedömningen är emellertid svårare att se. Det är återigen svårt att urskilja generella drag då tingsrätterna är sparsamma i domskälen. I vissa fall har utlåtandet en

---

⁵⁵ I en av de fällande domarna angav tingsrätten detta som skäl till att inte inhämta ett utlåtande.

⁵⁶ Ca 80 % i fällande och ca 75 % i friande.

⁵⁷ Ca 60 %

särskild ställning i bedömningen men i det allra flesta verkar en samlad bedömning ske av olika faktorer. Bland de fällande domarna förefaller utsagor om att den tilltalade är medveten få stor betydelse. Detta trots att utlåtanden finns i hög utsträckning⁵⁸ om att den tilltalade tros ha befunnit sig i ett atypiskt sinnestillstånd. Detta medför oklarheter kring hur tungt ett utlåtande väger i bedömning. Det kan framstå som problematiskt att lägga både lite och stor vikt vid utlåtande mot bakgrund av det som anförts ovan.

Vidare angav HD i Vanföreställningen att formuleringen kring basal grundförståelse ligger nära definitionen av insiktsförmåga, bristande medvetande ska dock endast aktualiseras i ett fåtal fall och endast för en begränsad del av de som har nedsatt insiktsförmåga. Det vill säga, HD betonar att det finns en betydande gradskillnad och dessa bör inte förväxlas. Tingsrätterna verkar i viss mån ha tagit fasta på detta då det framgår av den empiriska studien att drygt en tredjedel av de fällande domarna innehåller en markering av att insiktsförmågan inte helt saknas. Återigen har tingsrätterna endast fått exempel på en mycket särartad händelse som träffas av bristande medvetenhet och bristande insiktsförmåga så mellanrummet mellan dessa är fortsatt oklar vilket kan försvåra rättstillämpningen.

5.3 Sammanfattande slutsatser

Mot bakgrund av denna utredning kan det sammanfattningsvis sägas att medvetenhetskravet utgör ett lägre ställt krav för straffansvar än tillräknelighetskravet. Tingsrätterna håller sig emellertid konformtroga till Vanföreställningen vilket är den rådande vägledningen i fall om tillfällig sinnesförvirring. Det kvarstår dock vissa oklarheter kring skuldprövningen då detta är ett område inom straffrätten där juridiken måste ta hänsyn till medicinska och psykiska företeelser. Tingsrätternas kortfattade domskäl kan dock antyda på att uppsåtsprövningen görs mindre utförligt när tillräcklig medvetenhet konstaterats. Det finns även antydningar på samma tendenser inom medvetenhetsbedömningen.

---

⁵⁸ Se kapitel 4.1, ca 80 %.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Tryckta källor

Asp, Petter, Ulväng, Magnus & Jareborg, Nils, *Kriminalrättens grunder*,
Uppl. 2, Uppsala, Iustus Förlag, 2013

Bennet, Tova, 'Tillfällig sinnesförvirring i Högsta domstolen?', *Juridisk
Tidskrift*, Vol 1. 2020/2021 s. 182–204

Bennet, Tova, *Straffansvar vid atypiska sinnestillstånd*, Stockholm,
Norstedts Juridik 2020

Borgeke, Martin, Månsson, Catharina, *Studier rörande allmän
straffrättspraxis m.m.*, Stockholm, Jure 2019

Brottsförebyggande rådet, 'Bifallna åtal', *Kortanalys* 4/2022, 2022

Cavallin, Samuel, *Skuld*, Lund, Iustus Förlag, 1999

Jareborg, Nils, *Handling och uppsåt*, Stockholm, PA Norstedt & Söners
förlag 1969

Kleineman, Jan, 'Rättsdogmatisk metod', i: Nääv, Maria & Zamboni,
Mauro (red.), *Juridisk metodlära*. Upplaga 2:1, Lund: Studentlitteratur,
2018, s. 21–46

Sandgren, Claes, 'Om empiri och rättsvetenskap', *Juridisk Tidskrift*, Vol 3,
1995/1996 s. 726–749.

Sandgren, Claes, 'Om empiri och rättsvetenskap', Juridisk Tidskrift, Vol 4, 1995/1996 s. 1030–1060

Strahl, Ivar, Allmän straffrätt i vad angår brotten, Stockholm, PA Norstedt & Söners Förlag 1976

Wennberg, Suzanne, Trost, Hedvig, Johansson, Stefan, *Brottsbalken : en kommentar. Del 1, (1-12 kap.) - brotten mot person och förmögensbrotten m.m.*, Stockholm, Norstedts Juridik 2021

Offentliga tryck

SOU

SOU 1988:7. Frihet från ansvar: om legalitetsprincipen och om allmänna grunder för ansvarsfrihet: slutbetänkande

SOU 1996:185 Straffansvarets gränser

SOU 2002:3 Psykisk störning, brott och ansvar

SOU 2012:17 Tvångsvård, straffansvar och samhällsskydd

Prop.

Prop. 1990/91:58 Om psykisk tvångsvård mm.

Prop. 1993/94:130 Ändringar i brottsbalken m.m. (ansvarsfrihetsgrunder m.m.)

Prop. 2007/08:97 Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare

Rättsfall

Högsta domstolen

NJA 1968 s. 471

NJA 1969 s. 401

NJA 2020 s. 169

Underrätt

B 551-19 Linköpings tingsrätt

B 2086-19 Göta hovrätt

Bilaga A

B 276-19 Gotland

B 702-20 Varberg

B 1979-20 Göteborg

B 2073-20 Luleå

B 7886-19 Solna

B 8167-20 Malmö

B 8712-20 Stockholm

B 8940-21 Attunda

B 7046-20 Solna

B 993-20 Växjö

B 3788-21 Falu

B 2558-20 Östersund

B 1939-21 Borås

B 2457-20 Borås

B 7736-21 Malmö

B 2399-20 Hudiksvall

B 4838-21 Solna

B 2839-21 Göteborg

B 10836-20 Stockholm

B 4894-20 Örebro

B 2020-20 Örebro

B 8216-21 Attunda

B 2837-21 Malmö

B 307-21 Lycksele

B 1510-22 22 Södertörn

B 639-22 Örebro

B 1103-22 Uppsala

B 447-21 Sundsvall

B 6575-22 Göteborg

B 347-20 Borås